

Н. В. МЕДВЕДОВСЬКА¹, М. Д. КВАЧ²

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ІЗ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПЕРЕДЧАСНИХ ВТРАТ ЧОЛОВІЧОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

¹НАМН України, м. Київ, Україна²Клініка «Гармонія здоров'я», м. Київ, Україна

Мета: ретроспективний аналіз динаміки формування демографічних показників смертності, природного приросту, народжуваності в гендерному аспекті для з'ясування сформованих тенденцій, розробки та реалізації заходів із попередження втрат чоловічого населення.

Матеріали і методи. Для реалізації поставленої в завданні мети були використані дані офіційної звітності, довідників Центру медичної статистики МОЗ України, Державної служби статистики України в розрізі різних статево-вікових груп та основних адміністративних територій, областей України та м. Києва. Методи дослідження: системний підхід, бібліосемантичний, медико-статистичний, графічного аналізу.

Результати. Доведено, що за часи незалежності Україна втратила значну частину населення. Сійкі тенденції депопуляції поєднуються із постарінням населення України, яка віднесена до 30-ти найстаріших країн світу. З року в рік продовжує зростати частка осіб, старших 65 років, при відносно невеликій питомій вазі дитячого населення в загальній його структурі. Зростання негативного природного приросту за рахунок зростання смертності, особливо серед чоловіків та мешканців сільської місцевості, формує загрозові тенденції втрати чоловічого репродуктивного потенціалу та продовження депопуляції країни в найближчому майбутньому. Саме гендерні особливості коефіцієнтів смертності, які проявилися переважанням показників серед чоловіків практично у всіх вікових групах, а у молодому працездатному віці ця різниця складала більш ніж у 3 рази, зумовлюють збереження унікальної для країн Європейського регіону різниці в середній очікуваній тривалості життя при народженні чоловіків (66,39 року) та жінок (76,22 року) близько 10-ти років.

Висновки. Виявлені тенденції постаріння населення із зростаючим переважанням смертності чоловіків у найближчій перспективі ілюструють загрозу для соціально-економічного зростання, обороноздатності України, зміцнення її репродуктивного потенціалу для відновлення демографічних втрат попередніх років. Першочергові програмні заходи мають, у першу чергу, стосуватися попередження зростання смертності чоловіків репродуктивного віку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: медико-демографічні показники; гендерні особливості формування коефіцієнтів смертності.

Сучасні українські реалії формування медико-демографічних показників вирізняються значним поширенням туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, COVID-19. На українській території, попри політичну, соціально-економічну нестабільність, відкритим залишається воєнний конфлікт (операція АТО/ООС) на сході країни. За обґрунтованим твердженням експертів ВООЗ, динаміка показників смертності є настільки красномовною, що цей показник вже більше 20-ти років вважають індикатором соціально-економічного благополуччя держави, критерієм її успішності та сталого розвитку. Саме тому вивчення динаміки медико-демографічних показників є актуальним та доцільним в умовах, що склалися [1–7].

Мета роботи: проведення ретроспективного аналізу динаміки формування демографічних показників смертності, природного приросту, народжуваності в гендерному аспекті для з'ясування сформованих тенденцій, розробки та реалізації заходів із попередження втрат чоловічого населення.

Матеріали і методи. Для реалізації поставленої в завданні мети були використані дані офіційної звітності, довідників Центру медичної статистики МОЗ України, Державної служби статистики України в розрізі різних статево-вікових груп та основних адміністративних територій, областей України та м. Києва. Для реалізації поставленої в дослідженні мети були застосовані методи: системного підходу, бібліосемантичний, медико-статистичний, графічного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. За підсумками ретроспективного дослідження динаміки коефіцієнтів смертності та народжуваності в Україні, на жаль, необхідно констатувати щорічні втрати населення в розмірі більше ніж 700 тис. громадян, третину з яких складають особи працездатного віку. Якщо тенденції негативного природного приросту населення в 1991–2001 рр. вважали тимчасовим явищем, то станом на 2020 р. варто констатувати невідворотність тенденцій скорочення кількості населення в Україні за результатами побудови прогностичних трендів на короткострокову перспективу (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта народжуваності, смертності в розрахунку на 1000 наявного населення та природного приросту, за даними Держкомстату України.

Причиною зростання негативного природного приросту стає збільшення смертності при зменшенні кількості новонароджених. Так, у 2020 р. в Україні народилося майже 300 тис. (293 457) живонароджених, з них 151 568 (51,65 %) хлопчиків і 141 889 (48,35 %) дівчаток. Відносний показник народжуваності склав 7,8 на 1000 наявного населення. Водночас коефіцієнт смертності складав 15,9 на 1000 наявного населення, із суттєвим переважанням його значень саме серед чоловіків (1502,9 на 100 тис. жінок проти 1706,8 на 100 тис. чоловіків при середньому по Україні 1597,2 на 100 тис. населення).

Аналіз вікових коефіцієнтів смертності з розподілом за статтю виявив суттєве переважання їх значень у всіх без виключення вікових групах (табл. 1), особливо серед чоловіків репродуктивного віку. Так, у віковій групі 20–24 роки гендерна різниця коефіцієнтів смертності склала в 3,4 раза ($p < 0,001$) (116,3 на 100 тис. чоловіків проти 33,8 на 100 тис. жінок); у віковій групі 25–29 років – в 3,1 раза ($p < 0,001$) (186,4 на 100 тис. чоловіків проти 60,1 на 100 тис. жінок); у віковій групі 35–39 років та 40–44 роки різниця складала в 3 рази ($p < 0,001$) (494,9 на 100 тис. чоловіків віком 35–39 років проти 165,7 на 100 тис. жінок віком 35–39 років, а також 768,5 на 100 тис. чоловіків віком 40–44 роки проти 260,1 на 100 тис. жінок віком 40–44 роки).

Виявлена гендерна різниця динаміки коефіцієнтів смертності має визначальний вплив на формування середньої очікуваної тривалості життя при народженні, гендерний вплив якої ще з 1991 р. був одним із найвищих в Європі, не на користь чоловіків (в 2020 р. 76,22 року в жінок та 66,39 року в чоловіків).

Гендерні особливості переважання тривалості життя українських жінок в порівнянні з чолові-

ками проявилися і переважанням не на користь останніх значення середнього віку – 44,5 року середній вік жінок проти 39,2 року середній вік чоловіків.

Незважаючи на те, що хлопчиків народжується більше, навіть у перший рік життя серед померлих дітей переважають хлопчики (табл. 2), загалом серед усього населення переважають жінки. Коефіцієнт співвідношення чоловіки/жінки серед всього населення в Україні складає 0,86 із різними його коливаннями за віковими групами. Так, при народженні його значення складає 1,06, у віковій групі 15–64 роки воно перетворюється в 0,75, у віці 65 років і старших значення коефіцієнта зменшується до 0,5.

Наявна картина характеризує збереження описаного у вітчизняній науковій літературі явища «надсмертності» чоловіків, особливо в молодому віці, що має негативний вплив на репродуктивний потенціал нації та не може сприяти зростанню народжуваності в цілому.

Аналіз причин смертності в гендерному аспекті з розрахунком коефіцієнтів смертності за європейськими стандартами в 2020 р. виявив, що на першому місці традиційно і серед чоловіків, і серед жінок були хвороби системи кровообігу (955,7 на 100 тис. чоловіків проти 541,0 на 100 тис. жінок) із переважанням відносного коефіцієнта серед чоловіків. Друге рангове місце посіли новоутворення (221,7 на 100 тис. чоловіків проти 111,5 на 100 тис. жінок) з аналогічними гендерними особливостями переважання коефіцієнтів серед чоловіків. На третьому ранговому місці серед чоловіків були зовнішні причини смерті, які за коефіцієнтом смертності більше ніж у 4 рази переважали аналогічний коефіцієнт серед жінок (119,5 на 100 тис. чоловіків проти 23,5 на 100 тис. жінок). З цієї причини клас хвороб зовнішніх причин смер-

ті в жінок посів 4-те рангове місце, поступившись класу хвороб органів травлення (табл. 3). Смертність чоловіків за класом хвороб органів травлення (74,8 на 100 тис. чоловіків проти 32,6 на 100 тис. жінок) та хвороб органів дихання (54,1 на

100 тис. чоловіків проти 18,2 на 100 тис. жінок), які, відповідно, посіли 4-те та 5-те рангові місця в структурі причин смертності чоловіків, суттєво переважають аналогічні значення коефіцієнтів смертності серед жіночого населення.

Таблиця 1. Розподіл за віком та статтю коефіцієнтів смертності, 2020 р. (на 100 тис. осіб відповідного віку)

Вікова група	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
0–4 роки	136,9	147,1	126,1
5–9 років	15,6	17,3	13,8
10–14 років	17,8	20,9	14,4
15–19 років	54,1	74,9	32,1
20–24 роки	76,2	116,3	33,8
25–29 років	124,8	186,4	60,1
30–34 роки	222,7	328,3	114,1
35–39 років	330,8	494,4	165,7
40–44 роки	509,4	768,5	260,1
45–49 років	693,7	1037,9	376,6
50–54 роки	969	1486,2	515,5
55–59 років	1379,1	2157,9	753,9
60–64 роки	2080,8	3327,6	1180,8
65–69 років	3020,9	4784,2	1907,7
70–74 роки	4513,5	6884,8	3213,7
75–79 років	7170	10 354,4	5773,8
80–84 роки	11 496,4	15 017	10 153,7
85 років і старші	20 800,2	21 588,3	20 535,7

Таблиця 2. Динаміка смертності дітей у віці до 1 року з розподілом абсолютної кількості померлих дітей за статтю

Роки	Смертність дітей віком до 1 року на 1000 осіб	Розподіл померлих дітей за статтю (осіб)		
		хлопчики	дівчатка	обидві статі
1991	13,9	5103	3728	8831
2001	11,3	2488	1795	4283
2010	9,1	2647	1917	4564
2011	9,0	2603	1908	4511
2012	8,4	2496	1875	4371
2013	8,0	2309	1721	4030
2014*	7,8	2124	1532	3656
2015*	7,9	1896	1422	3318
2016*	7,4	1703	1252	2955
2017*	7,6	1608	1178	2786
2018*	7,0	1344	1053	2397
2019*	7,0	1208	981	2189

Примітка. * – без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя і частини окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 3. Гендерні особливості коефіцієнтів смертності за окремими причинами смерті, розрахованих за європейськими стандартами (2020 р., на 100 тис. осіб)

Клас хвороб	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Хвороби системи кровообігу	702,0	955,7	541,0
Новоутворення	152,8	221,7	111,5
Зовнішні причини смерті	67,5	119,5	23,5
Хвороби органів травлення	51,4	74,8	32,6
Хвороби органів дихання	32,4	54,1	18,2
Усього	1132,7	1597,3	821,8

Висновки

Тенденції зменшення чисельності населення в Україні, які вважали тимчасовим явищем, сподіваючись на зростання народжуваності та зменшення коефіцієнтів смертності, набули сталого характеру та мають виражені гендерні особливості зменшення чисельності чоловічого населення репродуктивного віку. Великим (10 років) залишається розрив середньої очікуваної тривалості життя при народженні жінок і чоловіків в Україні. Середній вік жінок (44,5 року) переважає аналогічне значення серед чоловіків (39,2 року).

Виявлені демографічні трансформації мають ставати підставою для об'єднання зусиль держави, громадськості, науковців та медичної спільноти задля розробки і реалізації спільними

зусиллями заходів із попередження передчасних втрат чоловічого населення, зміцнення репродуктивного здоров'я нації та обороноздатності держави в цілому. Подолання виявлених тенденцій дозволить попередити і зростаюче демографічне навантаження на працездатне населення, покращить умови для майбутнього соціально-економічного розвитку держави.

Перспективи подальших досліджень. Актуальності набуває вивчення показників захворюваності і поширеності хвороб, їх гендерних особливостей у динаміці, рівень яких потенційно формує значення коефіцієнтів смертності та інших медико-демографічних показників, динаміку яких необхідно продовжувати вивчати.

Список літератури

1. Чепелевська Л. А. Тенденції медико-демографічних показників України у XXI столітті / Л. А. Чепелевська // Україна. Здоров'я нації. – 2018. – № 1. – С. 48–52. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2018_1_8.
2. A call for gender-inclusive global health strategies / M. J. Rovito, B. Leonard, R. Llamas [et al.] // *Am. J. Mens Health.* – 2017. – Vol. 11 (6). – P. 1804–1808.
3. A scoping literature review of service-level barriers for access and engagement with mental health services for children and young people / Joanna K. Anderson, Emma Howarth, Maris Vainre [et al.] // *Children and Youth Services Review.* – 2017. – Vol. 77. – P. 164–176. DOI 10.1016/j.chilgyouth.2017.04.017.
4. Carretero M. T. Primary health care use from the perspective of gender and morbidity burden / M. T. Carretero // *BMC Womens Health.* – 2014. – Vol. 14 (1). – P. 145.
5. Changes in mortality inequalities over two decades: register based study of European countries / J. P. Mackenbach, I. Kulhanova, B. Artnik [et al.] // *BMJ.* – 2016. – Vol. 353. – P. i1732.
6. European Centre for Disease Prevention and Control, WHO Regional Office for Europe (2017). HIV/AIDS surveillance in Europe 2017 – 2016 data. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control.
7. European Centre for Disease Prevention and Control, WHO Regional Office for Europe (2018). Tuberculosis surveillance and monitoring in Europe 2018. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control.

References

1. Chepelevskaya, L.A. (2018). Tendentsiyi medyko-demografichnykh pokaznykiv Ukrayiny u XXI stolitti [Tendencies of medical and demographic indicators of Ukraine in the XXI century]. *Ukrayina. Zdorovya natsiyi – Ukraine. Health of the Nation*, 1, 48-52. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2018_1_8.
2. Rovito, M.J., Leonard, B., Llamas, R., Leone, J.E., Talton, W., & Fadich, A. (2017). A call for gender-inclusive global health strategies. *Am. J. Mens Health*, 11(6), 1804-1808.
3. Joanna K. Anderson, Emma Howarth, Maris Vainre, Peter B. Jones, & Ayla Humphrey (2017). A scoping literature review of service-level barriers for access and engagement with mental health services for children and young people. *Children and Youth Services Review*, 77, 164-176. DOI 10.1016/j.chilgyouth.2017.04.017.
4. Carretero, M.T. (2014). Primary health care use from the perspective of gender and morbidity burden. *BMC Womens Health*, 14(1), 145.
5. Mackenbach, J.P., Kulhanova, I., Artnik, B., Bopp, M., Borrell, C., & Clemens, T. (2016). Changes in mortality inequalities over two decades: register based study of European countries. *BMJ*, 353, i1732.
6. (2017). European Centre for Disease Prevention and Control, WHO Regional Office for Europe HIV/AIDS surveillance in Europe 2017 – 2016 data. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control.
7. (2018). European Centre for Disease Prevention and Control, WHO Regional Office for Europe Tuberculosis surveillance and monitoring in Europe 2018. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control.

RESEARCH OF MEDICAL AND DEMOGRAPHIC INDICATORS DYNAMICS AS A PREREQUISITE FOR DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF MEASURES FOR PREVENTION OF PREVIOUS LOSS OF MALE POPULATION IN UKRAINE

N. V. Medvedovska¹, M. D. Kvach²

¹National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

²Medical Center "Harmony of Health", Kyiv, Ukraine

Purpose: retrospective analysis of demographic indicators of mortality, natural growth, fertility dynamics formation in the gender aspect to find out the established trends, development and implementation of measures to prevent the loss of the male population.

Materials and Methods. To implement the goal, the official reporting data, directories of the Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine in terms of different

gender and age groups and the main administrative territories, regions of Ukraine and Kyiv were used. Methods of research: system approach, bibliosemantic, medical and statistical, graphic analysis.

Results. It is proved that during independence Ukraine lost a significant part of the population. Stable trends of depopulation are combined with the aging of the Ukraine population, which is classified as the 30 oldest countries of the world. From year to year, the share of people over 65 years old with a relatively small specific weight of the child population in its overall structure continues to grow. The growth of negative natural growth due to the increase in mortality, especially among men and residents of rural areas, is shaping the threatening tendencies of the loss of male reproductive potential and the continuation of the country's depopulation in the near future. Gender peculiarities of mortality coefficients were manifested by the prevalence of indicators among men in almost all age groups. Besides in young working age, this difference was more than 3 times, leading to the preservation of a unique difference in the European region in the average life expectancy at the birth of men (66.39 years) and women (76.22 years) about 10 years.

Conclusions. The tendencies of aging population with increasing prevalence of men mortality in the near future illustrate the threat to socio-economic growth, defense capability of Ukraine, strengthening its reproductive potential to restore the demographic losses of previous years. Priority program measures should primarily concern the prevention of an increase in men mortality of reproductive age.

KEY WORDS: medical and demographic indicators; gender features of the mortality coefficients formation.

Рукопис надійшов до редакції 22.11.2021 р.

Відомості про авторів:

Медведовська Наталія Володимирівна – доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, начальник науково-координаційного управління НАМН України; тел.: +38(044) 484-60-98.

Квач Микола Дмитрович – кандидат медичних наук, завідувач відділення урології клініки «Гармонія здоров'я»; тел.: +38(067) 714-14-43.